

Enver Redžić

ISTORIOGRAFIJA O "MUSLIMANSKOJ NACIJI II"

Ideja "muslimanske nacije" je pojava vezana za razdoblje socijalističkog sistema u BiH, što znači da je u tom periodu nastala i svoju funkciju završila okončanjem toga poretka. Ona je konstrukcija nacionalne politike rukovodstva Saveza komunista, ali je uporedo teza i argumentacija značajnog segmenta istorijske nauke u BiH. Uzajamna saglasnost politike i historiografije na ovom planu potvrđena je eklatantno Studijskim izvještajem Centra za društvenospiritivljanja Fakulteta političkih nauka koji je preuzeo ulogu nosioca projekta pod naslovom *Stav Muslimana BiH u pogledu nacionalnog opredjeljivanja*. Rad na realizaciji projekta započeo je 1967., a projekat je završen 1970. To su godine koje su bile obilježene relevantnim pojavama i tendencijama u političkom životu BiH uopšte, a posebno im je sadržaj činila problematika nacionalne identifikacije b-h Muslimana i državno-partijske politike prema Muslimanima. Karakteristično je da je projekat bio povjeren Fakultetu političkih nauka, koji je predstavljao univerzitetsku instituciju partijskog rukovodstva i da ga je u cjelini finansirala država, tj. Republički fond za nauku. O tome svjedoče stavovi iz uvodnih napomena Studijskog izvještaja:

"Inicijativa za obradu ove teme, tj. problema nacionalnog opredjeljenja Muslimana došla je istovremeno sa dvije strane: od Centra za naučno-istraživački rad Fakulteta političkih nauka u Sarajevu te lično od profesora dr. Hamdije Čemerlića. Povodom konkursa koji je 1967. raspisao Republički fond za naučni rad brzo je postignut sporazum. Obrada teme povjerena je Fakultetu, dok je Fakultet rado pristao da izvršenjem ovog istraživačkog zadatka rukovodi profesor Čemerlić.

Tim koji je ovom prilikom obrazovan sačinjavali su pored Čemerlića, viši predavač Fakulteta političkih nauka Hamdija Pozderac, docent Fakulteta Atif Purivatra, sekretar Komisije za istoriju naroda Bosne i Hercegovine pri Akademiji nauka i umjetnosti BiH dr. Muhamed Hadžijahić i asistentakulteta Đorđe Kočetkov. U tim se naknadno uključio i dekan Fakulteta Joco Marjanović".

Uz navedene podatke potrebno je objašnjenje da je od osnivanja pa tokom niza godina Fakultet političkih nauka bio institucija o čijem se programu i naučno-nastavnom kadru neposredno starao CKSKBiH, da se u autorskom timu nalazio član CKSKBiH i njegov sekretar Hamdija Pozderac, koji nije bio angažovan kao autor određene teme, ali je njegova uloga u realizaciji Projekta bila određena stanovištem CKSKBiH u kreiranju politike prema Muslimanima u svim njenim fazama i oblicima.

Projekat je sadržavao 10 tema i dvije u Dodatku. Autor 9 važnih studija bio je dr. Muhamed Hadžijahić, od kojih je jednu obradio u saradnji sa mr. Atifom Purivatrom, dok je Mustafa Imamović bio autor naknadno dodate teme o listu *Bošnjak*, a mr. Atif Purivatra obradio je temu: *Jugoslavenska Muslimanska Organizacija (JMO) i nacionalnost bosansko-hercegovačkih Muslimana*. Uvodne napomene ne pružaju informacije o konkretnom angažmanu profesora H. Čemerlića kao i višeg predavača H. Pozderca, a takode ništa nije rečeno o radu asistenta Kočetkova i dekana Marjanovića. Obradena materija izložena je na 348 stranica unutar kojih su pojedine studije dobile različit prostor. Najviše prostora, preko trećine, dobila je obrada politike nacionalnog opredjeljivanja Muslimana, a najmanje prostora zauzela je tema o bošnjaštvu. Već na početku ovog našeg priloga možemo konstatovati da je glavni motiv i smisao Projekta bio da se naučno ospori i dezavuiraju bošnjaštvo kao istorijski bosanski nacionalni fenomen i nacionalnost b-h Muslimana, da bi se naučno argumentirala koncepcija "muslimanske nacije".

Smatramo da je neophodno informativnije progovoriti o ovom Projektu, jer on predstavlja veoma važan dokumenat u novijem razdoblju nacionalno-političkih težnji Muslimana u BiH. Važnost mu dolazi kako od sastava autorskog tima, tako i od teze o nacionalnosti Muslimana, koja je dosljedno provedena u realizovanom Projektu.

Prilozima sadržanim u Studijskom izvještaju dr. Muhamed Hadžijahić zastupao je zvanično političko gledište čiji je smisao bio da se b-h Muslimani reduciraju na vjersku zajednicu i na taj način liše istorijskog nacionalnog bošnjačkog imena. Konstrukcija izražena velikim početnim slovom ("M"), praćena i tumačena agitpropovskim postupkom i instrumentarijem niti je mogla postati zamjena za nacionalno ime niti se u istorijskoj nauci mogla afirmirati i održati.

Hadžijahićevo polazište formulirano je u Uvodnim napomenama gdje stoji: "U raščićavanju i rješavanju muslimanskog nacionalnog kompleksa najviše zasluga pripada - kao uostalom i inače u rješavanju nacionalnog pitanja kod nas - Komunističkoj partiji" (s. 4/5). S tim u vezi Hadžijahić citira stav XVII sjednice CKSKBiH (februar 1968.): "Praksa je pokazala štetnost raznih oblika pritisaka i insistiranja iz ranijeg perioda da se Muslimani u nacionalnom pogledu opredjeljuju kao Srbi, odnosno kao Hrvati, jer se i ranije pokazalo, a to i današnja socijalistička praksa potvrđuje, da su Muslimani poseban narod" (s. 5).

Kao da sam CKSKBiH u tom pogledu nije imao "zasluga", što svakako nije bilo nepoznato svim članovima autorskog tima ovog Projekta.

Studijski izvještaj počinje analizom "srpskih tendencija u nacionalnom razvoju Muslimana" navođenjem Dositejevog gledišta da će "Bošnjaci ostati Bošnjaci i biće ono što su i njihovi stari bili", zatim jednog fragmenta iz Vukovog članka "Srbi svi i svuda" u kome Vuk izlaže svoje mišljenje o posljedicama islamizacije u Bosni, ističući da su Muslimani "svoje dosadašnje ime Srbi" odbacili i da "u cijelom zakonu Muhamedovu nema pobožnijih ljudi od Bošnjaka". Po Vuku, iako su "rimski i turski Srbi izgubili svoje narodno ime ... mrzost je popustila" među njima (s. 16). Hadžijahić poslije Vuka navodi da je Garašaninovo "Načertanije" stajalo na pozicijama Dositeja i Vuka pa podvlači da je Garašanin usvojio "načelo pune vjerezakonske slobode" i u formiranju četa protiv Turaka tražio da se uvažava "sklonost bosanskih Muslimana za slogu sa hrišćanima" (s. 17). Ima se utisak da je Hadžijahić ublažio stavove rodonačelnika srpske nacionalne velikodržavne politike prema bosanskim Muslimanima. Akribičnim istraživanjem on utvrđuje podužu listu istaknutih Muslimana koji su se nacionalno opredijelili kao Srbi. Na čelu ovog popisa nalaze se Hamzaga Rizvanbegović i Rustembeg Bišćević, da bi mu se pridružili Mehmed ef. Spahić, Musa Ćazim Ćatić (koji se poslije deklarirao kao Bošnjak i konačno kao Hrvat), Mehmed Ali-paša Rizvanbegović, Derviš-beg Ljubović, Osman Đikić, Avdo Karabegović, Salih Safvet Bašić, Salim ef. Muftić, Fehim Musakadić, Velija Sadović, Mustafa ef. Fočo, Ahmed Traljić, Derviš-beg Miralem, Salih Kazazović, Avdo Sumbul, Osman-Nuri Hadžić, Husaga Ćišić, (poslije Bošnjak), Suljaga Salihagić (takođe poslije Bošnjak), dr Hamdija Karamehmedović, Šukrija Kurtović, Hamid Kukić, Murat Sarić, Hasan Rebac (prvobitno Hrvat), Hadži Hamid Svrzo, Mehmed Zildžić, Mehmed Ćišić, Muhamed Mehmedbašić, Avdo Hasanbegović, Alija Džemidžić, Rešid Kurtagić, Asim Šeremet, Mustafa Golubić i drugi (s. 18-46). Hadžijahić s razlogom ocjenjuje da je srpska nacionalna orijentacija kod navedenih muslimanskih javnih radnika bila politički motivirana, pa se s tim u vezi poziva i na Marksovo gledište o privlačnoj ulozi Srbije kao centra okupljanja turskih i austrijskih Južnih Slavena (s. 50). Nije, međutim, nikako u pravu kada piše da su u uslovima austro-ugarske okupacije "široke muslimanske mase simpatizale sa srpskim pokretom" (s. 51). Ako ta ocjena može da se još prihvati kada se radi o dijelu muslimanske inteligencije, ona nema osnove kada je riječ o "širokim muslimanskim masama", koje inače nisu bile "široko" zahvaćene političkim strujanjima, pogotovo nemuslimanskog pravca.

Pristupajući interpretaciji hrvatstva među Muslimanima BiH, Hadžijahić ukazuje na Starčevićevu nacionalnu ideologiju u kojoj određeno mjesto pripada njegovoj tezi o hrvatskoj nacionalnosti bosanskih Muslimana. Jedan od relevantnih elemenata Starčevićeve nacionalne koncepcije koja se odnosi na Muslimane je njegov pozitivan stav prema Turskoj, za razliku od negativnog stava prema

Austriji. Njegova zamisao je bila da Bosna, pod vladavinom Turaka, može da postane uporište za jednu šire zasnovanu nacionalnu akciju. U jednom trenutku je čak razmišljao da se nastani u Sarajevu gdje bi osnovao štampariju i pokrenuo novine. U toku cijelog austrougarskog perioda Starčevićeva Stranka prava predstavljala je glavnog nosioca hrvatske nacionalno-političke aktivnosti u BiH. Uporedo sa Starčevićem, značajnu pažnju političkom djelovanju među Muslimanima poklanjao je Štrosmajer (s. 61), koji se preko svoga pouzdanika Bogdana Bertića povezo sa grupom uglednih Muslimana. Na prelomu stoljeća relativno široku političku aktivnost među Muslimanima razvila su braća Radić, Antun i Stjepan. Posjećujući više puta Bosnu, Stjepan Radić formirao je krug svojih političkih pristalica koji su činili Tahir Dautbegović, Mustafa Čelić, Edhem Miralem, Bekir Kalajdžić, Dervo Hadžiomani, Hakija Hadžić i drugi (62). Odnos Stjepana Radića prema Muslimanima nije bio postojan. Jedanput je smatrao da čovječnost predstavlja "najveću vezu između bosanskih Muslimana i današnjeg hrvatstva", da bi kasnije Muslimane nazivao Turcima, a JMO "turskom strankom". U ovoj Hadžijahićevoj analizi Radićeve politike prema Muslimanima izostalo je navođenje knjige *Živo pravo Hrvatske na Bosnu i Hercegovinu*, koja je objavljena 1908, u godini aneksije Bosne i Hercegovine.

Prema Hadžijahićevom istraživanju, hrvatski krug među b-h Muslimanima činili su poznati javni radnici kao što su Osman Nuri Hadžić (kasnije eksponiran kao Srbin), Ademaga Fazlagić, Mehmed Ali-beg Kapetanović, Hajdar ef. Fazlagić, Ahmed-beg Defterdarević, Šemsi-beg Salihbegović, Osman ef. Midžić, Safvet-beg Bašagić (poslije istaknuti Bošnjak), Asim-beg Resulbegović, Avdi-beg Hrasnica, Halid-beg Hrasnica, Mehmed-beg Hrasnica, Hašim-beg Badnjević, Edhem Mulabdić, Ademaga Mešić, dr. Hamid Šahinović Ekrem, Musa Čazim Čatić, Hamzalija Ajanović, narodni poslanici: Hasan Miljković, Džafer Kulenović, Nurija Pozderac, Husein Alić, Ahmed Šerić, Hamid Kurbegović, Osman Vilović, Šemsudin Sarajlić, Atif Hadžikadić, Derviš Omerović, Husein Mašić, Salih Babić, Mustajbeg Kapetanović, dr. Šefkija Behmen, Ismet-beg Gavrankapetanović, i drugi. Hadžijahić je propustio da navede imena Muslimana koji su kao nacionalni Srbi učestvovali u četničkom pokretu u toku 1941-1945, kao i imena pojedinih "Hrvata islamske vjeroispovijesti" koji su se za vrijeme NDH istakli kao članovi vlade NDH, kao poslanici u Hrvatskom državnom saboru, odnosno kao funkcioneri u državnom i ustaškom aparatu.

Na kraju analize hrvatskih tendencija među Muslimanima Hadžijahić formulira sljedeće zaključke: kao što je slučaj i sa srpskim tendencijama, i hrvatske tendencije među Muslimanima su rezultat vanjskih impulsa. Po našem mišljenju, ova ocjena je jednostrana, jer su strani impulsi među Muslimanima naišli u određenom segmentu na plodno tlo. Ne može se prihvatiti zaključak prema kome je hrvatska nacionalna akcija među Muslimanima imala pretežno

kulturni sadržaj, za razliku od srpske koja je dominantno bila političkog sadržaja i karaktera. (83) Ova ocjena nema potvrde u političkoj istoriji bosanskih Muslimana kao i BiH uopšte. Sumnjiva je argumentacija da je "muslimansko i hrvatsko stanovništvo međusobno bliže po psihološko-moralnim karakteristikama, po zajedničkim somatskim osobinama, pigmentaciji kose i očiju" itd. (89). Hadžijahićeve zaključak da je hrvatstvo Muslimana bitno ograničeno na inteligenciju utemeljen je na povjesnim podacima i pouzdanim činjenicama, kao i ocjena da su među Muslimanima prevladavali prohrvatski orijentirani intelektualci od prve pojave muslimanske inteligencije do šestojanuarske diktature. Međutim, neutemeljen je zaključak da su "muslimanske mase" u postaneksionom razdoblju bile "uglavnom prohrvatski raspoložene" (91). Jedna tačna ocjena o hrvatskoj nacionalnoj orijentaciji dijela muslimanske inteligencije ne može se prenositi na "muslimanske mase", jer u tom slučaju nije tačna.

Srpski, odnosno hrvatski orijentirana muslimanska inteligencija nije mogla uticati na široke muslimanske slojeve da prihvate srpsku, odnosno hrvatsku nacionalnu identifikaciju. Njihovo negativno stanovište u tom pogledu praćeno je tumačenjem da islam u potpunosti odbacuje nacionalno diferenciranje. U kontekstu ovog shvatanja Hadžijahić citira bosanskog islamskog teologa Hadži Mehmeda Handžića koji smatra da islam, zasnivajući zajednicu na vjerskoj bazi, nije izbrisao narodnosti, jer narodnost kao stvarnost islam nije ni mogao niti htio izbrisati. (117). Na osnovu činjenice da su bosanski Muslimani odbili da prihvate srpsku ili hrvatsku nacionalnost Hadžijahić zaključuje da islamska doktrina ne negira narodnosni princip. Istovremeno, s obzirom na presudno djelovanje pravoslavlja i katoličanstva u formiranju srpske, odnosno hrvatske nacije, on nalazi da pravoslavno srpstvo i katoličko hrvatstvo nije moglo predstavljati adekvatan okvir za nacionalno konstituiranje Muslimana (124). U istorijskoj povezanosti ovih religija i nacija Muslimani su osjećali jedan od važnih razloga svoje odbojnosti prema srpstvu i hrvatstvu. U tom pogledu islam je djelovao kao jedan od konstitutivnih elemenata nacionalne posebnosti bosanskih Muslimana, kao što su pravoslavlje i katoličanstvo činili bazu srpske, odnosno hrvatske nacionalnosti. Međutim, naglašava Hadžijahić, nije naučno dokazano da samo sadržina islama određuje bosansko muslimanstvo, jer ono istovremeno manifestuje narodnosna stremljenja koja na identičan način izražavaju srpstvo i hrvatstvo (126). Hadžijahićeve interpretacije nacionalne posebnosti Muslimana obiluje komparacijama i analogijama, koje su upotrebljive u logičkom prosuđivanju, ali ne mogu biti zamjena istorijskoj metodologiji u istraživanju društvenih procesa i pojava.

Analizom srpskih i hrvatskih nacionalnih tendencija Hadžijahić je došao do zaključka o nacionalnoj posebnosti Muslimana, koja se izražava u muslimanskoj nacionalnosti. Ovoj tezi on nalazi prapočetak u bosanskoj crkvi, u kojoj je u skladu sa njenim dogmatskim učenjem naglašen princip izolacije od

inovjeraca. Ovakvo postavljanje bogumilstva, koje je po Hadžijahiću činilo jezgru islamizacije u Bosni, pojačano konfrontacijama i u odnosu na pretenzije sa Zapada i Istoka, dopušta zaključak da "začeci muslimanske posebnosti nalaze svoj temelj još i prije islamizacije". (146) Tako je Hadžijahić dopunio svoju argumentaciju o nacionalnom identitetu Muslimana u definiciji odluke CKSKBiH o "muslimanskom narodu". Međutim, potpunost argumentacije zahtijevala je kritički osvrt na bošnjačku nacionalnu identifikaciju koju Hadžijahić nije prihvatao. Prema njegovom mišljenju bošnjaštvo, poput jugoslavenstva, predstavlja "nacionalnu konstrukciju" kojoj su Muslimani bili "skloni". (159) Šta više, on smatra da se "može dokazati teza da se etnička individualnost Muslimana kroz čitavo tursko razdoblje ispoljavala u vidu bošnjaštva". Svoj identitet bosanski Muslimani u odnosu prema Turcima izražavali su bošnjaštvom, dok su se u odnosu prema etnički bliskim ali inovjernim smatrali Turcima (164). Prestankom turske vladavine u Bosni prevladuje muslimanstvo, ali se još održava naziv Bošnjak. U novoj konstelaciji bošnjačka identifikacija nije mogla da bude adekvatan identitet muslimanske etničke komponente uz bosansku srpsku i bosansku hrvatsku komponentu (167), jer su Muslimani izgubili pozicije vladajućeg naroda okončanjem turske vladavine u Bosni. Prema Hadžijahiću Muslimani se više nisu osjećali Bošnjacima u nacionalnom smislu. On stoji na stanovištu da bošnjačka nacionalna identifikacija nije bila ni primjenljiva ni prihvatljiva i naglašava da bošnjačke teorije Husage Čišića i Suljage Salihagića nemaju realne šanse jer "vuku korijen iz feudalne etape u kojoj su Muslimani bili politički narod." U kontekstu njihovog novog položaja on tvrdi da su "i sami Muslimani već prilično davno napustili svoju raniju bošnjačku nominaciju" (178). Bošnjačko ime koje su nosili preko 400 godina bosanski Muslimani su odbacili i, uspostavljanjem austro-ugarske okupacione uprave, zamijenili ga vjerskim imenom; bosanstvo je evoluiralo u muslimanstvo! Iako je Hadžijahiću poznato da je ideja autonomije Bosne vezana uz bošnjački autonomni pokret pod vodstvom Husein-kapetana Gradašćevića, on svojoj tezi o muslimanskom etnosu i muslimanskoj naciji traži početak u konstrukciji, iznevjeravanjem istorijske činjenice, pa tvrdi da je "bosansko muslimanstvo kao svoj nacionalno-politički ideal postavilo autonomiju Bosne" (219). Poput drugih, i ova konstrukcija je istorijski nevjerodostojna, jer nije muslimanska, već je bošnjačka nacionalna ideologija programirala i kao bošnjački nacionalni pokret i bošnjačka politika zalagala se za autonomni položaj Bosne. Dok su bošnjaštvo i autonomija Bosne sinonimi, muslimanstvo je kao nacionalnost djelo SKBiH. Sam Hadžijahić izražava priznanje Komunističkoj partiji, pišući da joj pripada najviše zasluga "u raščišćavanju i rješavanju muslimanskog nacionalnog kompleksa".

U "Zaključnim razmatranjima" (251-273), koja čine sintezu njegovih pogleda o "nacionalnom kompleksu" Muslimana BiH, Hadžijahić tvrdi: "U

odnosu prema Osmanlijama identifikovali su se kao Bošnjaci". "Poslije 1878. Muslimani napuštaju bošnjačku nominaciju". "Naučno je ispravna teza da su Muslimani poseban etnički subjektivitet". "Uz neosporno vjersko značenje pojma musliman, kod nas se iskristalisao i pojam Musliman u etničkom smislu". "Formalno uzevši, etnička determinacija Musliman je novijeg postanka". "U novoj (postosmanskoj) konstelaciji u bošnjaštvu se nije mogao naći dovoljno adekvatan izražaj posebnih interesa i težnji Muslimana, koji su se osjetili ugroženi". "Teoretsko formulisanje o Muslimanima kao posebnom etničkom subjektivitetu pripada u zaslugu KPJ, koja je zauzela kurs, prema kojem Muslimani čine poseban etnički subjektivitet" (273).

Studijski izvještaj autorskog tima završava se Dodatkom od dva priloga. Stav "**BOŠNJAKA**" prema nacionalnoj identifikaciji Muslimana obradio je Mustafa Imamović. List "Bošnjak" izlazio je 20 godina i u tom razdoblju imao "specifičnu evoluciju". Prvi broj izašao je 2. jula 1891. i više je isticao muslimanstvo nego bošnjaštvo, što se ogleda u tvrdnji da "Muslimani sačinjavaju glavni dio naroda u Bosni i Hercegovini". Međutim, već u drugom broju list objavljuje "ostajemo Bošnjaci kao što su nam bili i pradjedovi i ništa drugo" (284). "Bošnjak" nastoji da u znaku bošnjaštva okupi sve etničko-vjerske grupe u Bosni (286) nasuprot činjenici da je isključivo muslimanski list. Ipak, tokom prvih mjeseci izlaženja shvatio je da se pod bošnjaštvom ne mogu ujediniti sve b-h etničke grupe, pa je saglasno ovom saznanju samo Muslimane identifikovao sa bošnjaštvom (287). Konstatujući da je "Bošnjak" prestao (1897.) da naziva jezik bosanskim imenom, Imamović je ocijenio da se bošnjaštvo kod Muslimana sve očiglednije gubi kao nacionalno osjećanje, iako list još uvijek bošnjačkim imenom brani narodnu individualnost Muslimana (291). Okrenut više prošlosti, "Bošnjak" je neminovno gubio značaj i uticaj u politici i životu Muslimana. Vođen aristokratskim pogledima, "Bošnjak" je priznavao muslimanskom plemstvu vodeću ulogu (293) u društvu, čime je ograničavao svoju inače usku socijalnu bazu, ali i definirao svoj feudalni idejni profil. Takvog opredjeljenja "Bošnjak" je ostao izvan političkog pokreta, borbe za autonomiju, što ga nije sprječavalo da i dalje za Muslimane tvrdi: "niti smo Hrvati ni Srbi, jesmo i ostajemo Bošnjaci" (293). Posebno mu je bilo stalo da oniladina prihvati i brani bosansku narodnost (300) nalazeći u njoj izvornu snagu protiv agresivnih težnji srbiziranja i kroatiziranja Muslimana. U vrijeme borbe za vjersko-mezarifsku autonomiju "Bošnjak" je otpor prema srpskom nacionalizmu izražavao napadom na ideju autonomije Bosne i Hercegovine, smatrajuć je "planom i ciljem srpske politike, koja teži da se BiH nađe pod okriljem Srbije, što je protiv bitnih egzistencijalnih interesa Muslimana (311). Protivsrpska orijentacija "Bošnjaka" neminovno se preobrazila u taktički prohrvatsku liniju čije je polazište da je "puno bolje raditi naporedo sa Hrvatima i katolicima nego sa Srbima, jer su Hrvati puno slabiji od nas, pa bi lakše bilo s

njima obračunati" (313). Nedosljedan u opredjeljenju za bošnjaštvo, kolebljiv u politici, "Bošnjak" je pozdravio aneksiju Bosne i Hercegovine 1908. (314) da bi uzbrzo izgubio *raison d'être* i nakon deset godina izlaženja završio svoj životni krug. Analitičko predstavljanje i prikaz djelovanja "Bošnjaka" Imamović zaključuje ocjenom da je značenje bošnjaštva kod ovog lista "više privid i odraz zvanične austrijske politike nego sopstveno uvjerenje". Imamović je neosporno nastojao da u analizi bude objektivan i pouzdan, ali je naše mišljenje da je navedena ocjena neutemeljena i upitna. "Bošnjakovo" bošnjaštvo nije prevashodno rezultat uticaja zvanične austrijske politike, jer, kao što je poznato, ono ima značajnu bosansku tradiciju, koju ne može učiniti spornom nikakvo kolebanje između bosanskog i muslimanskog imena ni "Bošnjaka" ni autora "Studijskog izvještaja". Citirana Imamovićeva ocjena bošnjaštva kao "privida" iznenaduje utoliko više što mu je svakako dobro poznato da bošnjaštvo ni kao tradicija ni kao realnost u prvoj deceniji XX stoljeća nije bilo "privid". Možda se takvom ocjenom želio uklopiti u koncepciju Projekta i teze o muslimanskoj naciji?

Drugi prilog u Dodatku, a posljednji, XII u Projektu *Stav Muslimana BiH u pogledu nacionalnog opredjeljenja*, nosi naslov *JMO i nacionalnost b-h Muslimana* čiji je autor Atif Purivatra. On je veoma pedantno pratio stavove ove muslimanske političke stranke o nacionalnoj orijentaciji b-h Muslimana i pokazao da izvorno poznaje njenu nacionalnu politiku. Odmah na početku on se prihvata zadatka da utvrdi nacionalnu platformu JMO i nalazi da se ona zasniva na koncepciji jugoslavenstva, koje znači "najprikladniji put zbližavanja i ujedinjavanja" (322). U odnosu na bosanske Srbe i Hrvate prema shvatanju JMO posebnost Muslimana temelji se na faktorima diferenciranja pod kojim se podrazumijevaju tradicija, kulturni, istorijski, socijalni i drugi relevantni činioci (323). U skladu sa nacionalno-političkom koncepcijom JMO, svaki Musliman je nacionalno opredijeljen, a njegovo nacionalno opredjeljenje počiva na jugoslavenstvu koje predstavlja sintezu srpstva i hrvatstva (326). Saglasno ovom gledištu, Muslimani imaju neophodne preduvjete da postanu "jezgra pravog i potpunog jugoslavenstva ... najbolja baza jugoslavenske ideje" (327). Stoga je JMO principijelni i odlučni protivnik nametanja bilo kog "plemenskog imena", srpskog kao i hrvatskog (338). Naime, Muslimani, muslimanski narod pripada "jugoslavenskom narodu", kao njegov "muslimanski dio" (340).

Pošto je izložio stavove JMO o nacionalnom jugoslavenstvu Muslimana, Purivatra konstatuje da njeno vodstvo nije pristupalo ovoj problematici teorijski niti je šire i obrazloženije elaboriralo tezu o muslimanskoj etničkoj posebnosti. Šta više, u političkoj aktivnosti JMO izostalo je nastojanje u smislu priznanja i definiranja te posebnosti, ali je ona sistematski insistirala na ravnopravnom tretmanu Muslimana sa Srbima i Hrvatima čime je, po autoru, indirektno uticala na afirmiranje etničkog subjektiviteta b-h Muslimana (347). U zaključku svoje

elaboracije Purivatra formulira tezu da su u društveno-istorijskom razvitku Muslimani imali specifičan put koji je bio podudaran sa nacionalnim razvojem bosanskih Srba i Hrvata, što je rezultiralo činjenicom da su na tlu BiH, u jugoslavenskom razdoblju između dva svjetska rata, bila formirana tri naroda - Srbi, Muslimani i Hrvati.

Za razliku od Hadžijahića (i Imamovića), Purivatra je izloženom analizom nacionalne političke linije JMO nenametljivo, on bi rekao indirektno, zastupao tezu o etničko-nacionalnoj posebnosti b-h Muslimana, koja se izražava u "muslimanskoj naciji".

Devet njegovih priloga koje sadrži "Studijski izvještaj" poslužili su Hadžijahiću da pripremi posebnu knjigu, koja je objavljena 1974. Tekstovi u knjizi identični su sa onima u "Studijskom izvještaju", s tom razlikom da su u knjizi stegnuti u sedam naslova. Na kraju knjige nalazi se Pogovor u kome se sastavu autorskog tima dodaje stav: "Logikom razvoja konačno je u socijalističkoj Jugoslaviji riješeno nacionalno pitanje Muslimana. Ovome radu nije bila svrha da se razmatraju najnovija kretanja i tendencije u nacionalnom situiranju Muslimana, već se željelo da se ukaže na istorijske, etničke, kulturne, društvene i političke osnove nacionalnog fenomena Muslimana, a to je sve našlo svoj ishod u priznanju nacionalnog subjektiviteta Muslimana.

Prema sadržaju knjige može se zaključiti da je autor pod tradicijom podrazumijevao bošnjaštvo, koje su, u novijem periodu, b-h Muslimani, navodno, napustili, jer im nije bilo prihvatljivo, pošto se u okviru bošnjaštvanije identifikovala njihova nacionalna posebnost, koju su prihvatili pod imenom "Muslimana". Tako se, po Hadžijahićevoj metodologiji i ocjeni, višestoljetna bošnjačka tradicija nacionalno preobratala u "muslimansku naciju" - muslimanstvo, koje se nacionalno izražava u imenu "Musliman". Poput srpstva koje se nacionalno predstavlja imenom Srbin, hrvatstva imenom Hrvat, muslimanstvo se nacionalno legitimira imenom Musliman. Tako je nacionalno pitanje bosanskih Muslimana najbolje i najpravičnije riješeno: uspostavljena je nacionalna ravnopravnost u BiH nacionalnim identitetima Srba, Hrvata i Muslimana.

Prva knjiga o Muslimanima koja se u to vrijeme pojavila potekla je od Salima Čerića. Značajnija je po godini (1968.) štampanja i ulaska u javnost, nego po obradi problematike. Poznat do tada kao aktivist oficijelne politike, Čerić je pretendovao da svojom sintezom da naučno relevantan prilog socijalističkoj teoriji i historiografiji aktuelne nacionalne problematike. Knjiga je u prvom trenutku imala upadno širok publicitet, da bi ubrzo bila zaboravljena poput mnogih publikacija namijenjenih masovnom ukusu. Građena na uskoj osnovi članaka i rasprava autora raznih naučnih pravaca, pozivajući se izuzetno rijetko na monografska djela i studije, zanemarujući totalno upotrebu primarnih istorijskih izvora, Čerić se u obradi nacionalne problematike Muslimana srpsko-

hrvatskog jezika držao marksističke sheme istorijskog razvitka društva od rodovskih zajednica, preko feudalizma i kapitalizma do društveno-ekonomske formacije socijalizma. Prema ovoj strukturi, sadržinu knjige podijelio je na odgovarajuća poglavlja u kojima je prikazivao društveno-ekonomsko stanje u Bosni da bi je završio Pogovorom o budućnosti Muslimana. Umjesto predmeta koji ga je motivirao, Čerić je glavnu pažnju posvetio osvrtu na ekonomske karakteristike društvenih formacija, a posebno na pojavu, razvoj i značaj ideologija u opštem razvitku čovječanstva. Do pojave socijalizma glavne ideologije su hrišćanstvo i islam (77), koje su se razvile u feudalizmu, nose klasno obilježje i u službi su vladajućih klasa. Za Čerića je karakteristično da ime Musliman nije upitno. S tim u vezi on uopšte ne raspravlja. On ponavlja marksističku tezu da su religije iluzije i da u klasnim društvima služe vladajućim klasama kao sredstvo da održe svoj položaj. On prihvata da je "osnovna masa koja se islamizirala - bogumilska, stupila u novu fazu svog društvenog razvoja sa zajedničkim osjećajem posebnosti izgrađenim u višestoljetnoj borbi za iste društvene ciljeve". (116) Islamizirano stanovništvo opredijelio je pozitivan odnos prema Turskoj, što nije spriječilo da su se Muslimani i Turci međusobno razlikovali, ali i često napadali. "Muslimani su sebe nazivali Turcima i Bošnjacima, a Turke Turkušama. Turci su, pak, domaće Muslimane normalno nazivali Bošnjacima, a pogrdno balijama." (119) Naziv Bošnjak ili Bosanac postepeno se gubio kod autohtonog hrišćanskog stanovništva, dok su ga zadržali domaći Muslimani (124). Iako se u knjizi drži imena Musliman, Čerić ne pridaje poseban značaj imenu naroda, jer po njemu bilo koji motiv može biti povod za prihvatanje i izbor narodnog imena. (228). Kako po struci nije bio istoričar, Čerić je sebi dozvoljavao da u zaključivanju bude komotan, jer je za njega bilo dovoljno što se obraćao Marksu, Engelsu, a naročito Lenjinu, da bi postigao potrebnu autoritativnost u svojim ocjenama konkretnih aspekata predmetne materije. Koliko je daleko stajao od istorijske nauke pokazuje njegov Pogovor knjizi u kome prognozira budućnost Muslimana koja je uslovljena razvojem socijalističkih društvenih odnosa u Jugoslaviji. Ovi procesi će, po njemu, dovesti do stapanja među jugoslavenskim narodima, a Muslimani će ove transformacije doživljavati najbrže jer su najizmješaniji sa drugim narodima. Od progresivnih Muslimana Čerić očekuje da će podržati ove procese (246).

Obraćajući se čitaocima, Čerić je definirao cilj svoje knjige koja je imala da objasni ko su i šta su Muslimani srpskohrvatskog jezika i kakva je budućnost njihove osobnosti.

Nastala nezavisno od projekta autorskog tima Fakulteta političkih nauka u Sarajevu, Čerićeva knjiga je na svoj način svjedočanstvo o realnim tendencijama i kretanjima u sferi nacionalnih odnosa u Bosni i Hercegovini krajem 60-tih i početkom 70-tih godina, kada se u široj i naučnoj javnosti isticala problematika traženja i definiranja nacionalne posebnosti b-h Muslimana.

Nasuprot upornom i predanom Hadžijahićevo nastojanju te za o "muslimanskoj naciji" pokazala se kao vannaučna tvorevina, koja je bila u funkciji politike da bi svog promotora predstavila kao oficijelnog historičara. Neosporno akribični istraživač i znalac historijskih činjenica, dr. M. Hadžijahić nije znao da sačuva dignitet naučnika. Prije Drugog svjetskog rata i u toku okupacije vatreno je propagirao nacionalnu opredijeljenost b-h Muslimana, da bi u socijalističkom poretku predano argumentirao komunističku tezu o "muslimanskoj naciji".

Politika je uvijek znala da nađe i upotrijebi historičare, kao što je među historičarima uvijek bilo autora koji su svoje znanje stavljali u funkciju date politike. To političke sisteme nije moglo učiniti postojanim, a historiografiji je nanosilo neprocjenjive štete.

Summary

THE HISTORIOGRAPHY ON THE "MUSLIM NATION"

The scholarly argumentation of the "Muslim nation" idea is presented like a project in the Study Report of The Centre for Social Studies, Faculty of Political Science, under the title: *THE ATTITUDE OF THE MUSLIMS OF BOSNIA-HERZEGOVINA CONCERNING THE NATIONAL DETERMINATION* (1967).

The project was completed in 1970, the authors were Dr Muhamed Hadžijahić, Mustafa Imamović and Atif Purivatra, MA. The essential contributions (9-12) belong to Dr. M. Hadžijahić.

The studious report starts with Hadžijahić's analysis of the "Serbian" and "Croatian" tendencies in the national development of the Muslims. In his opinion, "the Muslim masses widely were in favour of the Serbian national movement", where a certain circle of the Muslim intelligentsia was involved. He, also, states that the "Muslim masses at the post-Annexation period were mainly pro-Croatian".

Hadžijahić advocates the thesis, that the Bosniak theories were rooted in the feudal period, his conclusion is that the loss of the dominating position, the Muslims "abandoned their former Bosniaks nomination".

He underlines the merit of the Communist Party that the Muslims were recognized, as a separate ethnic subject.

Mustafa Imamović analyzed in the Study Report the views of the newspaper Bošnjak (Bosniak) on question of the Muslim national identification.

Atif Purivatra (MA) in his paper: *JMO (Yugoslav Muslim Organization) AND THE BOSNIAN-HERZEGOVINIAN MUSLIM NATIONALITY* explained that according the JMO, the Yugoslavism represents a synthesis of the Serbian and Croatian nationality".

Hadžijahić's contributions in the Study Report are contained in his book *Od tradicije do identiteta (From Tradition to the Identity 1974)*. Under the tradition Hadžijahić understood the Bosniak nationality, abandoned by the Muslims, according to his views, to accept the Muslim nationality, as their national identity.

Salim Ćerić was the author of the monograph *Muslimani srpsko-hrvatskog jezika (1968) (The Muslims Speaking the Serbo-Croat Language)*. Researching the national problems of the Muslims, Ćerić stuck to the Marxist scheme of the historical development of the society, starting with the clan communities over feudalism and capitalism to the social-economic formation of socialism. His prognosis in summing up was, that the socialist processes will result in melting of the Yugoslav peoples and the Muslims, being the most mixed with other peoples, will the internationality transformation experience in the quickest way.

At the end of the contribution the author discussed (Historiography on the "Muslim nationality" the relation of the politics and the historical science, concluding, that both of them - the politics and historiography - contributed to the controversial processes of the national formation of the Bosnian-Herzegovinian Muslims.